

Дејан Васић
ЗЛОЧИНИ У ПРЊАВОРУ

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

XIII коло

Уредник
Зоран Колунџија

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2026.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

ДЕЈАН ВАСИЋ

ЗЛОЧИНИ
У
ПРЊАВОРУ

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

Ову књигу остављам као сведочанство о страдању **Прњавора и српског народа**, као трајни помен невиним мученицима који су у најтежим временима положили своје животе за своје домове, породице, веру и отаџбину. Ово истраживање за мене није само историографска обавеза. Оно је **лични завет, дуг према прецима и сведочанство љубави према родном крају**. И моја породица је кроз вихор ратова и страдања поднела своју жртву, па су ове странице исписане не само истраживачким трудом, већ и дубоким пијететом, болом и поносом према свима чије су судбине заувек уткане у историју наше отаџбине. У сваком имену које је овде записано налази се **један живот, један дом, једна породица, једна молитва и једна људска судбина**. Иза сваког броја стоји човек. Иза сваког имена мајка, отац, брат, сестра, супруга или дете. Зато ова имена нису само слова на папиру она су сведочанство једног времена и свети траг људи који су страдали. **Прњаворски мученици не припадају нашој историји, него нашем завету**. Њихове жртве нас позивају да будемо достојни оних који су били пре нас; да чувамо веру, породицу, цркву, свој завичај и своју отаџбину. Наши корени су дубоки јер су заливени **вером, сузама и жртвом наших предака**. Православна вера нас учи да крст није крај, већ пут ка Васкрсењу. Зато и пред најтежим страницама наше историје морамо остати усправни, јер народ који зна за шта су његови преци живели и страдали има снагу да зна куда треба да иде. Нека нам њихова жртва буде свети завет и да својим делима покажемо да њихова жртва није била узалудна. Јер отаџбина није само земља. **Отаџбина су наши преци, наше светиње, наши домови, наша сећања и наша деца која ће једнога дана наставити пут којим смо ми корачали са поносом што припадамо народу који је, кроз векове страдања, умео да остане усправан**.

Аутор

ПРЊАВОРЦИ У ПРВОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912.

У Прњавору се током 1911. и 1912. године све чешће говорило да се на Балкану „нешто спрема“. Народ је преко путника, новина и прича из шумадијских и мачванских крајева дознавао да у Европи расту тензије, па су се људи у селу унапред припремали за оно што би могло да уследи. Године 1912. четири државе Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка удружиле су се у оно што је названо Балкански савез. Сврха савеза била је да се Турска војна и политичка моћ потисне са простора балканских земаља, да се ослободе хришћански народи под турском влашћу и да се, након рата, изврши расподела преосталих турских поседа на полуострву. Црна Гора је 8. октобра прва објавила рат Турској, а недуго потом исто су учиниле и Србија, Грчка и Бугарска. Вест о мобилизацији убрзо је стигла и у Прњавор. Дуга звонава црквених звона проламала се селом – позив свим способним мушкарцима да се одмах окупе у центру. Било је то 1. октобра 1912. године. На све стране чуле су се прангије, а порта се убрзо напунила ратницима. Људи су са собом носили најосновније намирнице сложене у грубо ткане торбе – мало сира, кајмак, парче сланине и проју, оно што се могло на брзину понети. Жене су, како је у селу био обичај, у одећу својих синова и мужева утајно ушивале по који новчић „за непредвиђено“. По двориштима се шапутало, плакало, грлило – као да се наслућивало да се неће сви вратити. Прњаворски момци распоређени су углавном у V пешадијски пук, III

батаљон, и највише у IV чету. Већина је била пешадија, али је било и оних који су се нашли у артиљерији и коњици. Поред мобилисаних из села, у рат су отишли и они који су већ служили редовну војску.

Заплењена турска муниција 1912.

О путу на ратиште посведочио је Иван Стефановић:

„Пушке су нам биле потпуно нове, одличне. Из Коцељеве смо пешке ишли све до Врања. Много тога сам заборавио, али се сећам да смо тек у Врању сазнали да нас шаљу на фронт. Кад смо прилазили Куманову, наилазили смо на погинуле војнике Дунавске дивизије. Командант нам је пред битку рекао: 'Мачво, Ваљевци, Ужице – полумесец хоће да угаси сунце! Напред!' Кад смо ушли у Куманово, добили смо наређење да напунимо пушке и припремимо бајонете. У тој

првој борби, поред мене је пао **Љубо Марић**.“ Победа Срба на Куманову била је пресудна. Турска војска се повлачила и предавала, а 23. и 24. октобра ослобођени су Скопље, Велес и Призрен. После вишевековне турске власти, Срби су први пут поново слободно закорачили у те крајеве. У децембру 1912. проглашено је примирје које је трајало до фебруара 1913. године.

Српска артиљерија на положају 1912.

Српски војници на Брегалници 1913.

ПРЊАВОРЦИ У ДРУГОМ БАЛКАНСКОМ РАТУ 1913.

Почетком 1913. године, прњаворска црква поново је огласила своја звона. Они позиви, истакао је народ, значили су само једно време рата је поново стигло. Младићи су спремали своје беле тканине торбе, пуне храном и најнеопходнијим стварима. Испред кућа владала је тишина, прекидана само загрљајима, сузама и тихим шапатима. Свако је знао да се неки можда више неће вратити. Из породице **Драгутина Кулезића** на фронт су кренула четворица синова **Милисав, Милош, Милан и Живојин**. Двојица су ратовала у пешадији, а један у коњици. Сви су носили своје наде, страхове и породична очекивања као тешки терет који се не види, али се осећа у сваком кораку. Бугарска, подстакнута од стране Аустроугарске и незадовољна поделом територија после Првог балканског рата, напала је српску војску на реци Брегалници без објаве рата. Тако је почео Други балкански рат. На фронту се нашао и **Иван Стефановић**, познат као Масал. Успомене на борбе касније је описивао као страшне и непредвидиве. Пушке су пуцале са свих страна, а метак га је погодио у кук. Срећом, удар је био омекшан јер је прошао кроз малу лопатицу коју је носио на појасу. Скрио се иза стене, а онда га је пронашао комшија Младен Јањић. Носио га је све до пољске болнице коју су водили Чехословци. Око њих било је безброј рањених, свако са својом причом и својом тугом. **Живојин Кулезић** такође је рањен на Брегалници. Деценијама касније причао је да и данас носи гелер испод

колена. Прво су га упутили у Београд, а пошто није било места у болници, наставио је пут ка Шапцу. Ту га је посетио отац, јер се у селу ништа није знало о стању њихових синова. У истим борбама рањени су и **Милош Вујевић** и **Миливој Којић**. Међу артиљерцима је био Никола Калабић, искусан у руковању новим брзометним топовима. Заједно са њим, на фронту су били и Прњаворци **Урош Милутиновић**, **Маринко Савић** и **Иван Крсманић**. Фронт на Брегалници протезао се око 45 километара, а борбе су трајале од 8. јуна до 8. јула 1913. године. Србија је изашла као победник, али са тежином губитака – 16.200 живота је изгубљено у том кратком, али суровом рату. Док су борбе беснеле далеко од села, у Прњавору је владао мир само на површини.

Стари, жене и деца обрађивали су њиве и баште, али рад је прекидан кад би стигла страшна вест о погибији неких од комшија. Бол и туга продирали су у сваку кућу, испуњавајући празнине које су рат и страх остављали. Коначно, после тешких борби, Бугарска је поражена, а мир је склопљен 13. августа 1913. године у Букурешту. Српска војска добила је неодређено одсуство. Преживели војници враћали су се кући, многи рањени, али сваки корак ка железничкој станици био је корак ка топлотном загрљају и сузама радости. Ипак, туга је остала за оне који се нису вратили. Њихови најмилији почивали су далеко од Прњавора, у заједничким гробницама, као тихи чувари сећања на оне дане када је Србија била широка и борбена, али истовремено пуна губитака и личних трагедија.

Транспорт рањеника после битке 1913.

ОТАЏБИНА ЗОВЕ 1914.

Трећи пут у кратком периоду, прњаворска црквена звона огласила су позив на оружје. Празничну тишину прекидали су пуцњи праћени ехоом преко села. Извршена је мобилизација, а пред судницом се окупио сав мушки свет, који је могао да понесе пушку. Кмет и градски старешина, **Милан Гвозденовић**, позивао је све обвезнике првог, другог и трећег позива да одмах крену на своја зборна места. Испод лепршаве српске заставе, која се вијорила над селом, скупила се храброст Прњавора. На путу ка борбеним редовима чуле су се песме и узвики храбрих мушкараца. **Никола Калабић**, звани Солунац, казивао је речи песме коју су певали прњаворски регрути одлазећи ка Шапцу: „Које Србин рођени, хајдук борбе страх, носи пушку и мач зелен, олово и прах. Ајте, Срби, устајте, своје не дајте! Храбри Марко Краљевићу, дај нам топуз твој! Петре Карађорђевићу, води нас у бој! Ајте, Срби!“ Истовремено, Аустроугарска војска завршила је концентрацију снага и 12. августа планирала почетак офанзиве на Србију. Генерал Конрад фон Хецендорф, намесник Генералштаба, одобрио је план који је командант Балканске војске, Оскар фон Поћорек, предао својим јединицама. Главни циљ био је опкољавање српских снага у северо-западној Србији и њихово потпуно уништавање. За овај задатак одређене су Пета и Шеста армија, које су нападале са запада преко Дрине, док је Друга армија требала демонстративно деловати са севера, из Срема. Србија није очекивала напад са северозапада. Врховна команда претпостављала је да ће удар доћи са севера, па су у том правцу распоре-

ђене Прва и Друга армија, док су на Дрини распоређени делови Дринске дивизије првог позива. Њихов задатак био је да бране дуг фронт од ушћа Колубаре у Саву до Љубовије на Дрини. За ту намену формиран су лознички, шабачки, лешнички, обреновачки и убовијски одреди. Мирне дане Прњавора прекинула је вест о атентату у Сарајеву. Забринутост и збуњеност владали су лицима људи у селу. Шта је то ултиматум, питали су се. Одговор је брзо стигао ултиматум је означавао услове аустроугарске власти за покоравање Србије. Неприхватање је значило рат и увођење присилних мера. Рок за одговор био је 48 часова, а српска влада, предвођена **Николом Пашићем**, ултиматум је предала лично барону Гизлу. Прва аустроугарска офанзива на Србију започела је 12. августа 1914. године под називом „казнена експедиција“. Северозападну Србију највише су погодили Прњавор и Шабац. Пета армија почела је форсирање Дрине у раним јутарњим часовима, док је Осми корпус прешао реку код Самуровића аде. Са босанске стране налазило се село Амајлије, а са Српске Самуровића ада, између мачванских села Прњавора и Бадовинаца. Прњавор је тада бројао око 3.500 становника. У село је стигла страшна вест Аустроугарска је Србији објавила рат. Преко Дрине био је саграђен понтонски мост, који је четнички одред под командом мајора **Војина Вука Поповића** успео привремено да задржи непријатеља. По наређењу Врховне команде, одред се повукао преко Новог Села ка планини Видојевици, а затим ка Церу, јер више није могао да одоли надмоћној аустроугарској сили. Непријатељ је наставио да се пребацује преко Дрине у Прњавор. Војницима Осмог корпуса дата је директива да се према српском становништву поступа с највећом строгошћу и неповерењем. Непријављени и наоружани људи били су одмах подвргнути смрти, а свако непослушно или непотпуно откривање оружја кажњавано је стрељањем најугледнијих мештана. Становништво је морало предати сву муницију и оружје, куће су претресане, а било које не-

Мобилизација регрута 1914.

Одлазак на мобилизацију 1914.

поштовање наређења кажњавано је најстрожом мером. Тако је Прњавор, као и цео северозапад Србије, доживео прве дане Великог рата страх, храброст, бол и неизвесност свуда око себе. Прњавор под сенком рата август 1914. године Када су аустроугарске трупе кренуле према Србији, у Прњавору се поново осетила напетост и страх. Официри и војници мотрили су готово на сваког мештанина, а према свима су се опходили са највећом строгошћу и суровошћу. Сваку намеру лојалности, сваки покушај пријатељства или убеђивања, одмах су одбацивали и никада му нису поклањали веру, чак и ако је деловало искрено. Становници који би се нашли ван насеља, посебно у шуми, сматрани су члановима банде и углавном су убијани на лицу места.

ЦЕРСКА БИТКА

Церска битка, вођена од 12. до 24. августа 1914. године представља прву савезничку победу у Првом светском рату и један од најзначајнијих догађаја српске ратне историје. Њен ток и исход не могу се разумети без сагледавања трагичних збивања у Мачви и Подрињу, где су аустроугарске јединице у саставу Мађара, Хрвата и Муслимана у првим данима рата починиле злочине над недужним становништвом. Посебно је страдао Мачвански Прњавор, село које је због свог положаја на главном правцу продора непријатеља постало једна од најкрвавијих тачака првог аустроугарског упада у Србију. Прњавор је на таквом положају између Дрине и Цера и био је под највећим ударом непријатеља, удаљен од Цера 8 километара, а од Дрине 6 километара. Аустроугарска војска је већ 12. августа 1914. године отпочела масовни прелазак преко Дрине, настојећи да брзо заузме Мачву и преко Цера продре дубоко у унутрашњост Србије. Тај прелазак није био само војни маневар, већ почетак систематског уништавања српских села. Мачвански Прњавор, као једно од првих на удару, доживљава масовна убиства цивила, паљење кућа и расуло које је по сведочењима преживелих било толико сурово да га је свет касније упоређивао са најмрачнијим страницама ратне историје. Жене, деца и старци убијани су без разлике и оптужби, а многи су страдали на кућном прагу покушавајући да заштите породице. Док су се у Мачви дешавала злодела, српска војска Прве армије под командом генерала Степе Степановића ужурбано је заузимала положаје на Церу, припремајући се за окршај

Осматрачница у Прњавору на Самуровића Ади пред напад 1914.

са непријатељем. Између 13. и 14. августа, делови Дринске и Комбиноване дивизије иступили су према Текеришу и Кошутњој стопи, где ће се одиграти најжешћи судари. У ноћи 15. августа, у густој тами и магли, долази до првих блиских борби прса у прса, које многи историчари описују као најдраматичнији увод у битку. Српски војници, наслутивши покрет непријатеља, изговарају чувени узвик: „Ево их, браћо, ударише на нас!“, након чега почиње жесток окршај који траје целу ноћ. Већ 16. августа српска војска успева да овлада највишим тачкама Цера. Борбе су биле изузетно тешке, са великим губицима на обе стране, али су наши одреди успели да потисну надмоћне аустроугарске снаге које су очекивале брз и лак продор. Истог дана у Мачви, укључујући Мачвански Прњавор, дешава се нови талас насиља. Цивили су страдали без икаквог разлога, само због панике и освете непријатељских војника који су трпели тешке губитке на Церу. Преломни тренутак битке настао је 17. августа, када Дринска дивизија I позива креће у одлучујући напад и

Церска битка

разбија централни део непријатељских линија. Непријатељске јединице упадају у хаос и почињу да се повлаче према Дрини, остављајући артиљеријска оруђа и војну опрему. Српска војска прелази из одбране у жестоко гоњење, а наредних дана, 18. и 19. августа, многи аустроугарски војници гину у покушајима да пливањем пређу реку Дрину, док се остатак у нeredу повлачи ка Босни. Када су српски одреди 19. и 20. августа ушли у Мачву, затекли су призоре који су били описани као страшни и готово неописиви. Мачвански Прњавор потврдио је своје место као најстрадалније село: више стотина цивила било је убијено, многа домаћинства су разрушена, а читаве породице нестале. Тај ужас оставио је дубок траг у народном сећању и постао један од најпотреснијих симбола страдања српског цивилног становништва у Великом рату. О тим догађајима касније су сведочили др Арчибалд Рајс, Џон Рид и Анри Барби, који су записали да је Мачва била место где су мађарске, хрватске и муслиманске јединице спроводиле методе које су превазилазиле границе

рата и човечности. До 24. августа српска војска је у потпуности повратила контролу над подручјем, а победа на Церу проглашена је првом великом савезничком победом у Првом светском рату. Према најпоузданијим проценама, српска војска изгубила је око 3.000 војника, док је рањено више од 15.000. Аустроугарске снаге имале су око 8.000 погинулих, преко 30.000 рањених и око 4.500 заробљених. Тачан број страдалих цивила у Мачви никада није утврђен, али доступни подаци указују да је у Мачванском Прњавору убијено близу хиљаду мештана, што је огроман број за једно мало село. Победа на Церу донела је Србији славу, али је у исто време носила и сенку дубоке народне трагедије. Док су се на планинским висовима решавале судбине држава, у долини је трајно уписано страдање недужних људи. Мачвански Прњавор, као један од најстрадалнијих симбола тог августа 1914. године.